

KRIISIAJA KVAASI- MANIFESTATSIOONIDEST.

Mihkel Truup

2009. aasta veebruari ja märtsi keskpaigast on kriisi eri ilmingutega tündimuseni täidetud meediamaastikule justkui trükimusta kokkuhoiu mõttes ilmunud lühend-väljend „masu”. Kas järjekordne kokkuhoiumahhinatsioon kirjasõna kallal? Siinkohal ei saa siiski vastata vaid: „Jah, teadagi, majandussurutis, mis teha...” – kirjavahendite kokkuhoiust ja väljenduse ökonoomsusest hoolimata on eelmainitule lisandumas üha uusi analoogseid väljendeid. Kriis on kui toimetaja, kes otsib endaga rahule jäämata vastseid väljendusvahendeid. Massiliselt nauditavate lühendpilgete levik näib kattuvat heade poliitanekdootide seaduspäraga, kerkides esile just sotsiaalpoliitiliste pingete kuhjumisel. Eneseirooniani ulatuvad sõnamängud toimivad nii sotsiaalse reaalsuse peegeldaja kui ka läbielamise viisina. Käesolev ülevaatlilik artikkel käsitleb kriisi väljendusilminguks olevate eestikeelsete lühendite arengut ja teket lühendifolkloori kontekstis ning püüab majandussituatsiooni argieluliste hoomamisviisidele seletust pakkuda.

Märksõnad: majanduskriis, akronüümid, lühendiparoodiad, lühendmõistatused, eesti rahvahuumor, hirmu manifestatsioonid, terapeutilised metafoorid

Lühendiloomelisest perspektiivist

Algupäralt Kuku raadio „Keskpäevatunnile” omistatav lühendsõna „masu” (algselt kavandatud kui „massu”) näol peaks tegemist olema rangelt MAjandusSURutise pehmendatud vormiga. Abrevatsioon MaSu on tuletatud sulandmeetodil – liitsõnalise moodustise esisilpidest on loodud nn „sumadan- ehk kohvernimi” (vana reisikohvritele sihtriikide lühendite kogumise kombe järgi), mis pole meie keeleruumis Eesti Kirjandusmuuseumi folklooriarhiivi kogutud folkloorseid lühenditõlgendusi uurinud Piret Voolaidi (vt Voolaid 2009) sõnutsi uudne moodustusviis. Sõnatüvede esiosadest koostatud lühendite laiatarbeline levik on suuresti vene nõukogude jäänuk. Paljude viidete järgi juurdus sellisel lühendamisviisil saadud sõnaloomelise vene keelde ilmselt 20. sajandi algul enamlaste keelekasutusest, esimene “lühendamisbuum” leidis Venemaal aset pärast 1917. aasta revolutsiooni, mis ei vastanud aga hästi eesti keele lühendamistavadele ning eestikeelsesesse käibesse sügavalt ei juurdunud (Samas, 355).

Külgneva nähtusena võiks vaadelda uudiskeelendite loomist – näiteks Johannes Aaviku „Sada uut tyvisõna” arvustades on keeleteadlane Julius Mägiste märganud tehiskeelendite moodustamisel nii kahe sõna sulatamist (blend) kui ka tüvelühenduse läbi tuletamist (Mägiste 1932: 281 – Viidatud Saari 1971 : 107 kaudu). Viimaseid eristab lühenditest lisaks trükitähtede puudumisele see, et uue sõna võstjal

(Aaviku 'vastu' + 'võtja') puudub tingimatu vajadus moodustusviisi kohta järele pärimiseks (kuigi põnevad seletused tulevad sõna kinnistumisele pigem kasuks), lühend on aga ise-eneses lühend millestki.

Praeguses eesti keeles on sulandipõhine lühendamismall üha levinum. Lisaks argikeeles omaksvõtule on sellisel viisil moodustatud MaSu saanud ka pressimeedia agenda üheks populaarseimaks moesõnaks järjena 2006. aasta märtsis Keskerakonna juhi kõhklemapanevast Keila-Joa majatehingust ja kohukesekampaaniast inspireeritud JOKK-ile, mille autoriks peetakse Mati Feldmani (Hundimägi 2006). Moesõnad ja väljendid on järgemööda esiplaanil olnud aegade hämarusest saadik (nagu ka väljend „aegade hämarusest saadik”), ent lühendite laiaulatuslik kasutamine näib olevat omane just suurriikide keelekultuuridele. Viimase tingijaks võib lugeda vajadust arvukate ja tihti pikale venivate ühiskonnakorralduslike organisatsioonide ja seisuste operatiivseks nimetamiseks. Olulisematest kohalikest lühenditest meenuvad kohe KaPo, KuKa, KuMu, MuPo ja NATO, mis on kõik nautinud kõikeläbivat moekäiku lehepealkirjadest poetaguste heietusteni välja.

Just Eesti 1990. aastate teises pooles intensiivistunud pürgimust NATO-sse ja eurosooni võiks näha lääne kultuuriruumile adapteerumise ajenditena, millega koos on paratamatult ka laiatarbeline lühendikultuur omaks võetud. Folklooriarhiivi lühendikogust võib aga kuni 1990. aastate keskpaigani leida hulganisti okupatsioonivõimudele suunitletud humoorikaid lühendmõistatusi, mis parodeerivad peaaesjalikult kommunismimootorite poolt toodetud hulgalisi formaal-organisatoorseid akronüüme. Lühendmõistatusi, millel on peale ametliku normatiivse tõlgenduse olemas ka alternatiivne ehk folkloorne tõlgendus, nimetab Voolaid lühendiparoodiateks, lühendinaljadeks ehk kvaasilühendeiks (2009: 346-347). Nõukogude Liidu aegsete kvaasilühendite alternatiivsete tõlgenduste puhul oli tsensuurist tulenevalt hilise ajani (s.o tsensuuri lakkamiseni; miks need tsensuurile alluda võiksid vt <http://www.folklore.ee/Lyhendid/>) tegemist folklooriga per se ja lühendite ilmumine eesti avalikku kirjapilti on pigem seostatav anglo-saksi kultuuriruumist tulevate mõjutustega. Lisaks poliitilistele tendentsidele tuleks arvesse võtta ka internetiajastule omast IT-erialaspetsiifilist ja ka laiemat, peamiselt inglise keelset ajaviitehumorit, mis on tihti esitatud just lühendivormis. Lühendvormide omaksvõtt meie folkloori-meediasse on toimunud pigem järk-järguliselt ja selgepiiriliste evolutsioonijälgede väljajoonistamine jääb seega raskendatuks. Lisaks näib folkloorile autorluse asemel omane olevat pigem kollektiivne anonüümsus, mis teeb elementide esmailmumise tabamise tihti uuriija jaoks võimatuks. Nii on kindlam JOKK-i ja MASU-laadsete keeleliste ilmingute päritolust kõnelemise puhul rõhutada nii taustakolevaid kultuurilisi suundumusi (lühendamisvajadus, aga ka -tava) kui ka originaalset lokaalset loomingulist andekust, mis leidis ennast ühtäkki rahva suure poolehoiu toel vohama hakates kultuurilise plahvatuse (leviku-)protsessist.

Kriisile ühisnimetaja otsimise esimestes debattides on lühendiga parallelselt kasutatud ka sõnakuju „massur”, „massu” ja (lühendiga kattuvat) „masu”. Tekkeliselt on tegemist soome 1990. algusaastate *lamale* sarnaste vormidega, kuigi meil kasutatav vorm puudus varem sõnavarast (soome argikeeles on vasted nii „lama” kui ka „masu” jaoks, viimase tõlge võiks olla 'kõtu').

Leviku loogika

Iseäralik on seesuguste nähtuste leviku plahvatuslik skeem: trükimeedias esitatuna ja

rahvapoolse sõela läbinuna hakkavad lühendmõistatused endale uusi osasid juurde põimides taas trükimeedia valikusõelale tungima, korrates sellist ringlust kuni kulumiseni. Folkloor ja ajakirjandus on uudisväljendite puhul tugevalt põimitud. Nüüdisaegsele (interneti-)huumorile omaselt näeme folkloori ja ajakirjanduse interaktsioonis koguni vulgarismideni ulatuvate ning temaatilisi tsükleid moodustavate lühenditõlgenduste moodustumist. Levinuimaks näiteks on kohvermeetodil sulandatud kahesilbilistest abreviatsioonidest koosnev tsükkel – MASU, TÄPE, PUPU (JOKK puhul on varem esitatud SOKK 'statistiliselt on kõik korrektne' ja SOHK 'savisaartele on hea küll') (Hundimägi 2006). Esimese puhul on tegemist 'majanduskriisist' moodustatud akronüümiga, mis on omandanud nii folkloorse tõlgenduse 'majandussurm' kui ka vormivahetusliku, s.o sõnalise kuju 'masu'. Järgmised kaks on juba puhtalt folkloorsetel alustel moodustunud lühendid, mis normatiivset tõlgendust tsüklist lahutatult ei omagi. Omapäraks on nende puhul ka teatav graduaalsus: 'majanduskriis', 'täitsa perses', 'puhta putsis' on kui asjakohased vasted 'halvale', 'halvemale' ja 'halvimale' (kolme tasandiga kriisilühendeid siiski piiritleda ei saa, vt LISA). Graduaalsuses võiks näha tsükli liikumise suuna kätte näitamist ja käivitamist.

Keskaegse rahvaliku naerukultuuri üle arutledes toob Mihhail Bahtin põhilise iseäranana välja madaldamise – paroodia on allatoov, lihalikustav – „tähendab /../ maa peale toomist, ühendust maaga kui allaneelava ja s a m a a e g s e l t sünnitava algega” (Bahtin 1987: 195). Materiaal-kehaline alapool võimaldab siin käsitatavad nähtused siduda õgimise-roojamise ja paljunemise-sünnitamisega, „[s]eepärast pole madaldamisel mitte üksnes hävitav ja eitav, vaid ka jaatav, taaselustav tähendus: madaldamine on a m b i v a l e n t n e, see üheaegselt jaatab ja eitab” (Samas). Kriisi ümbritsev vulgarism avab naeruprotsessi käigus kõneleja jaoks tee nii olukorra tõsidusele kui ka tinglikkusele, seesugune eneseiroonilisus hõlmab majanduslikku lõpnemist koos taaselavnemise algega. Kes ainult naerab, ei tunnista kriisi kohalolu; kes ei naera, sulgeb end kriisiringi. Kuna kõigil eelnimetatud juhtudel on märgata emotsionaalset laetust, võimaldab see selgitada antud keelevormide juurdumise edukust läbi emotsionaalse tasandi.

Ei saa ka mainimata jätta lühendite rakendamist turunduslike vankrite ette, näiteks ühe kingakaupluse katsetuses lühendina SUSU, mille vasteks oleva kampaaniatõlgenduse 'surutise surutis' mõistatamine siinkirjutajal pikka aega üle jõu käis. Viimast võiks liigitada viletsa huumori hulka, kuna mõistatuse tõlgend jääb neutraalseks (puudub emotsionaalne ja kehaline tasand). Siiski mängib ka SUSU moraalsuse piiridega – pähemäärimine, kui kampaania eesmärki nii sõnastada võiks mõjub demoniseeritud ületarbimise suhtes pilkavalt. Plakatile kirjutatud pilge jääb iroonilisusega ühe astme võrra liiga kaugele, et olla tajutud eneseiroonilisena. Mittejuurduvad lühendid annavad märku lühenditsükli kulumisest, ent vajaksid eraldi käsitlust – laiemast ringlusest välja jäävaid lühendeid näib esinevat kõigi moefraasideks saanud lühendite kõrval. Lisaks kasutusala suurusele tuleks vaadelda ka nende esiplaanil püsimise aega.

Argimajanduslikust tagapõhjast

Olen seni keskendunud peamiselt kriisi vastureaktsioonideks olevale huumorile ja keeleloomele. Mõlemal puhul on tegemist kriisi objekti loomise ühe tulemiga – kriisi vajab nähtusena tähistajaid nii verbaalse haaramisvõimekuse loomiseks kui ka,

äraspidiselt, nähtusega seostatavates sündmustes millegi või kellegi süüdistamiseks. Nii hirm kui süü vajavad nimetajaid. Juri Lotman (2007: 51) on jaotanud hirmu kahe tüüpjuhu vahel – kogu ühiskonnale silmnähtavaks ohuks (koos „reaalse” adressaadiga ning hirmu esile kutsuvate objektidega) ja varjatuks jäävate reaalsete põhjustega hirmuhooks. Viimasele olukorrale on omane, et „tekivad müstifitseeritud, semiootiliselt konstrueeritud adressaadid – mitte hädaoht ei kutsu esile hirmu, vaid hirm konstrueerib ähvardava ohu.” (Samas) Samamoodi on vaadeldav ka kriisimanifestatsioonide tagapõhi.

Teiselt poolt ei ole hirm oodatud ja vajab ümbernimetamist. Sõnaks saanud lühendi masu pehmekõlalise ja süütuse taga võib näha põgenemist kriisi ilmingute eest. Kognitiivne metafoorteooria võimaldab lingvistilisi nähtusi käsitleda kontseptuaalsete väljade või kogemusväljade informatsioonikimpude abil sidumise süstemaatilise praktikana. Kõlaliselt ohutu masu seob kasutaja pigem nimetamise röömust tuleneva keele- ja retoorikamänguga kui majandusraskuste või surutisega. Nii tuleb kõne alla eelmainitu terapeutilise metafoorina käsitlemine – lühendsõna, muutudes kogu majanduspatsiendi situatsiooni paralleeliks, teeb enda omaduste ülekandega võimalikuks teiste, tervislikumate vaadete ning väljapääsude käsitlemise. Uuskeelendi perspektiivi juurde naastes võiks lapsekeelise masu taga äraspidiselt näha ka sellele vastava lühendi kiiret levikut: „[p]seudoseotus on /../ üks neid vahendeid, mis ühendavad uudiskeelendi illusoorset keele ennisvaraga, ja aitab sel kombel ü l e t a d a p s ü ü h i l i s t v a l l i (ajutiste seoste ümberkujundamise raskusi), mille teke kõige uue omandamisel on ju nii loomupärane.” (Saari 1971: 101) Pseudoseotus on siiski seotus, nagu ka lühendi alternatiivne tõlgendus.

Lapsekeelise sõna kasutamisest tuleb ka ignorantse reduktsionismi oht. Meediaväljaannetes väljendub see protsessina, mille käigus lõhutakse kriisi kohaloluga põhjendades põhjus-tagajärje seoseid ning ratsionaliseeritakse languste, ebaedude, sulgemiste ja kuritegudega seotud sündmused masu mõjuvälja kuuluvatena juba eelarvamuste põhjal. Suur hulk uudiseid vormis „Masu põhjustas...”, „Masu tõttu...”, „Masu ajal...” etc peaks kuuluma majandusliku demonoloogia alla, omades pigem folkloristikaalast kui uudisväärtust. Kontseptina tõestab kriis ennast üha enam võimeka pseudoseoste tekitaja, diskursiivse difusaatorina, rikkudes tõsimeelsete majandusarutelude püsivust. Lühendi kui hästihoomatava terviku tähendusvälja püsivuses peitub jõud, millega saab nalja n-ö „läbi suruda”.

Psühholoog Voldemar Kolga (*Eesti Päevaleht* 12.01.2009) on tutvustanud oma rootsi kolleegi Torbjörn K. A. Eliazoni terminit „ökopaatia”, tähistamaks piireületavat ja patoloogilist majandusliku edu tagaajamist. Globaalse finantsmulli lõhkemiseni viinud majanduslikult haigest mõtlemisest (ökopaatiast) üle saamisel on meie ühiskond langenud aga ökopsühhoosi, lastes kriisi erinevatel manifestatsioonidel hallata kõikvõimalike eri domeenide üle - lühenditest töötuse, depressiooni ja üldise retoorikani välja.

Mõlemal puhul, nii ökopaatia kui ka -psühhoosi taga paistab inimese võimetus tööst ja asjadest irdunud kapitali tingimustes finantsturgu hoomata. Keeleliste sümbolsüsteemidele tuginevale inimesele on jätkusuutlikuks toimimiseks oma käitumise modelleerimine aga hädavajalik. Hirmuängistusest on vaja leida väljapääsuteid. Majanduslike andmete puudulikkus üksipäini ei suuda seega takistada finantsprotsesse ebatäpsuse või koguni ebamajanduslikkuseni küündivate tähistajatega nimetamast. Kasutusele võetakse halvimaist parimad.

Kokkuvõtteks

Nagu näidatud, on *masu* nii hirmu, kriisi, vaimuka teravutsemise, hoomamisvõimetu redutseerimise ja (algselt) majandusteoreetilise periodiseeringu väljendusilming. Nii mitmepalgelise kasutusala taga seisab Kriis, mille kohalolek on metafooriliselt käsitletav mitmekülgsete kultuurilis-semiootiliste protsesside katalüsaatorina. Selle tulemusena on kujunenud kriisiargumentatsiooni ja -märkide kasutamine määral, mida võiks pidada koguni liiaseks.

Päevakajaliste nähtuste ümber ringlevate keelemängude näol on tegemist selge tõendiga vastavate nähtuste kordaminekust ühiskonnas – kõrvalised ja erialaspetsiifilised sõnad ja mõistatused naudiksid pigem kitsamat ja lühiajalist tähelepanu, kui seda on saavutanud kriisi erinevad manifestatsioonid. Siinkäsitletud retooriliste kujundite eesmärgina on esitatav vajadus keeleliste nimetajate järgi, mis võimaldavad oma väljenduses nalja, ängi ning majandusliku situatsiooni või dünaamika loogilis-põhjenduslike seoste keelekasutusse toomist. Lühendi vorm sobib seesuguse eesmärgi täitmiseks hästikommunikeeritavuse tõttu – kergesti memoriseeritav, edastatav ning suupärane. Tõlgendist eraldatusest ja lühidusest tulenev kalduvus mitmetähenduslikkusele avab lühendi omakorda tähendusmängudele, mis üha uute tõlgendite (ja lühendite) vahel seoseid looma hakkavad. Lühendifolkloori seesugust iseloomu silmas pidades võib eeldada, et nähtuste väljendamisel loovad lühendid samasuguse retoorika ka teistel puhkudel.

LISA. Kriisi lühendmanifestatsioone.

Mis on .. ?

Nurksulgudes viidatud kasutusjuhtum, mis mõnel puhul võib langeda kokku esmaesinemisega.

ANSIP – olukord, milles 'annab sipelda'

[<http://www.kalale.ee/sisu/NCw3OTk1NzgsMSwwLDE/>]

KRIIMA – 'kriisimajanduslik', 'kriisimasu'

[<http://vikerraadio.err.ee/saade/uudispluss/499/kommentaariid#k>]

MAKRA – 'majanduskriisi aasta'

MASU - 'majandussurutis', 'majandussurm'

[<http://www.delfi.ee/news/paevauudised/arvamus/teeme-masu-aseleme-masu.d?id=29494239&com=1>]

MÄSU - 'majandus, mis meenutab 2007. aasta aprilli'

[<http://vikerraadio.err.ee/saade/uudispluss/499/kommentaariid#k>]

NAPA - 'natuke parem', lühendmõistus "kes on NaPakad? TäPest väljatuleku salaühingu liikmed" [EE 18.09.2009]

PALA - 'majandussüsteemide põlengu [murdekeeles palangu]periood', alternatiivse

tõlgendusena valitsuskoalitsioonide liidrite nimedest "Kuidas tekkis PALA? Padar rahandusministri kui põhikärpijana annab kaks tähte, Laar ühe-L ja Ansip kui selle kõige juht lõpetab" [http://vikerraadio.err.ee/saade/uudispluss/499/kommentaariid#k]

PAPA - 'palju parem', moodustab tsükli lühendiga NAPA [http://pereklubi.com/index.php?name=Forums&file=viewtopic&t=57126&postdays=0&postorder=asc&start=600]

PLJÄÄD - 'planeeritud jääktulude dekaad', moodustab tsükli lühenditega MAKRA ja SURAKAS [http://www.elmar.ee/index.php?pid=4&nid=119&lang=1]

POSU - 'positiivne suhtumine' [http://www.ehitusuudised.ee/?InterviewID=188a4a3f54b5-413f-aaca-d0376915a8ab]

PUPU - 'puhta putsis'

SURAKAS - 'suur rahavavoo kasv', tulevikuootusena vastab küsimusele „Aga mis on tulemas?”

TÄPE - 'täitsa perses'

TÜPA - 'Türisalu pank', (majanduse) fataal-eskapistlik finaalseis [http://www.kalale.ee/sisu/NCw3OTk1NzgsMSwwLDE/]

Kasutatud kirjandus:

- Bahtin, Mihhail 1987. François Rabelais' looming ja keskaja ning renessansi rahvakultuur. Rmt: *Valitud töid*. Tallinn: Eesti Raamat.
- Hundimägi, Aivar 2006. Aastat jääb tähistama lühend J.O.K.K. - *Äripäev* 22.12.2006.
- Kolga, Voldemar 2009. Hirmu faktor. - *Eesti Päevaleht* 12.01.2009.
- Lotman, Juri 2007. *Hirm ja segadus. Esseid kultuurisemiootikast*. Tallinn: Varrak.
- Mägiste, Julius 1932. Kunstlikult loodud sõnade küsimusest. - Paul Ariste jt (toim). *Eesti Kirjandus*.
- Saari, Henn 1971. Tehiskeelenditeooriat. Rmt: Karl Mihkla ja Helgi Vihma (koost). *Üheksa aastakümnet. Pühendusteos Johannes Aavikule*. Tallinn: Valgus.
- Voolaid, Piret 2009. Lühendite alternatiivsed tõlgendused – rahvahuumor ja erikeel. - *Eesti Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamat* 5. Lk 345-362. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

Quasi-manifestations of economical crisis

This paper is motivated by the significant appearance of certain crisis manifestations in the formal and colloquial Estonian language use during the period of global economical crisis, namely abbreviations and acronyms. Quasi- or parodical abbreviations are differentiated from the normative abbreviations on the basis of their alternative interpretation(s), connecting the short forms with humour.

The complications of cognizing economic and societal processes in the context of post-industrial society connect the manifestations of crisis also with economical discussion, fear, anxiety, and, in contrast, social therapy. As such representations tend to be used over-excessively, the risk of reductive causality arises. An alternative (positive) perspective would describe the representations as means of grasping the changed social situation - a certain type of name giving. In all the cases the shortness, perceptibility, memorisability, and ambiguity are to be seen as the characteristics fostering the significant distribution and implementation of such short forms. Ambiguity, above all, seems to have been the cause of their popularity.

Keywords: economic crisis, acronyms, abbreviations, abbreviation parodies, abbreviation riddles, Estonian folk humour, fear manifestations, therapeutic metaphors